



№5

MOLIYAVIY TEXNOLOGIYALAR

ILMIY ELEKTRON JURNALI



**ISSN: 2181-3965
VOLUME 5
TOSHKENT 2026**

“MOLIYAVIY TEXNOLOGIYALAR” ILMIY ELEKTRON JURNALI TAHRIRIYAT KENGASHI RAISI

To‘lqin Zakirovich Teshabayev – tahririyat kengashi raisi. Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

TAHRIRIYAT KENGASHI

Mehmonov Sultonali Umaraliyevich – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O‘quv ishlari bo‘yicha birinchi prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Abdurahmanova Gulnora Qalandarovna - Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Karimova Komila Daniyarovna - Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Yoshlar masalalari va ma‘naviy-marifiy ishlar bo‘yicha birinchi prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich - Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Hududiy ta‘lim masalalari va markazlar bo‘yicha prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Sindarov Sherzod Egamberdiyevich – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Infratuzilmalarni rivojlantirish va iqtisod ishlari bo‘yicha prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent

Saparov Aktam Jo‘rayevich – bosh muharrir, filologiya fanlari doktori

Islamkulov Alimnazar Xudjamuratovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Pardayev Abdunabi Xoliqovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Kuziyev Islomjon Ne‘matovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Baymurotov Tursunbay Maxkambayevich – iqtisodiyot fanlari nomzodi, professor

Omonov Akrom Abdinazarovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Sharipov Qongratbay Avezimbetovich – texnika fanlari doktori, professor, O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta‘lim, fan va innovatsiyalar vaziri

Jumayev Nodir Xosiyatovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi deputati

Haydarov Nizomiddin Hamroyevich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Raviprakash G. Dani – Xalqaro ta‘lim konsultanti, professor (AQSH)

Bagautdinova Nailya Gumerovna – Qozon federal universiteti Boshqaruv, iqtisodiyot va moliya instituti direktori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Rossiya Federatsiyasi)

Sharifzoda Mu‘min Mashokir – Tojik davlat huquq, biznes va siyosat instituti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Tojikiston Respublikasi)

Maley Elena Borisovna – Polotsk davlat universiteti rektori, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent (Belarus Respublikasi)

Asif Mahbub Karim – Malayziya Menejment va tadbirkorlik universiteti professori (Malayziya qirolligi)





Piter Xayk – Yevropa amaliy fanlar va menejment instituti ilmiy ishlar bo'yicha prorektori (Chexiya Respublikasi)

Yavuz Demirel – Kastamonu universiteti professori (Turkiya Respublikasi)

Jo'rayev Abdug'affor Safarovich – Termez agrotexnologiyalar va Innovatsion rivojlanish instituti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Ismanov Ibroxim Nabiyeovich – Farg'ona politexnika instituti kafedra mudiri, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Xayriddinov Azamat Botirovich – Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti prorektori iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent

Tashnazarov Samiddin Nizamovich – Samarqand iqtisodiyot va servis instituti kafedra mudiri, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Nurmanov Ulug'bek Anorbayevich - Bank-moliya akademiyasi “Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrasida professori, iqtisodiyot fanlari doktori

Yakubova Nargiz Tursunbayevna – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Mamatov Baxadir Safaraliyevich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Qiyosov Sherzod Uralovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Urazaliyev Kamoliddin Tajikulovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent

JURNAL TAHRIRIYATI

Saparov Aktam Jo'rayevich – bosh muharrir, filologiya fanlari doktori, dotsent

Avlokulov Anvar Ziyadullayevich – ilmiy muharrir, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Aliqulov Mehmonali Salohiddin o'g'li – mas'ul muharrir, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), dotsent

Buxorova Moxira Samandarovna – muharrir

O'zbekiston Respublikasi OAK Rayosatining 2023-yil 3-iyundagi 364-son qarori bilan “Moliyaviy texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiyalari yuzasidan assosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

“Moliyaviy texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali

23.11.2022-yildan

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan **№R-566966** reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.

Litsenziya raqami: **№049864**





MUNDARIJA			
1.	Meyliyev Obid Raxmatullaevich	Soliqlarning byudjet daromadlaridagi ahamiyatini oshirish	7
2.	Мирзаева Матлуба Ғайбулла кизи	Тижорат банкларининг капитал базасини мустаҳкамлашнинг методологик ва амалий асосларини такомиллаштириш	14
3.	Жабборов Насриддин Мирзаодилович, Юнусова Шохсанам Муротовна, Бебутова Зулайхо Хамидовна, Сафарова Севара Қахрамон кизи	Тошкент вилояти туристик ҳудудлари имижини модели учун барқарорлик таҳлили	19
4.	Мухамедова Севара Абдуллаевна	Тижорат банкларида кичик бизнес лойиҳаларини кредитлашда банк таваккалчиликларини баҳолаш ва бошқариш тизими	27
5.	Abduqayumov Elyorbek Ulug'bek o'g'li, Yo'ldosheva Oygul Zokir qizi	Janubiy Koreya kinoindustriyasining iqtisodiy rivojlanishdagi o'rni va ta'siri	33
6.	Umarova Shahnoza	Moliyaviy faoliyat bo'yicha baholangan majburiyatlar hisobini takomillashtirish	40
7.	Muydinov Xusniddin Nuriddin o'g'li	Avtomobilsozlik korxonalarining xarajat samaradorligini ekonometrik modellash	46
8.	Akromov Shohrux Shuhrat o'g'li	O'zbekistonda auditorlik faoliyatini tashkil etishning zaruriyati va uning ahamiyati	57
9.	Kurbanbayev Jurabek Eruvbayevich, Akromov Shohrux Shuhrat o'g'li	Auditorlik tekshiruvlarida tashqi tasdiqlardan foydalanish va ichki nazorat tizimining samaradorligini oshirish	66
10.	Абдурахманов Ўрол Наврўз ўғли	Акциядорлик жамиятлари аудитида таҳлилий амалларни қўллашни такомиллаштириш	71





АКЦИЯДОРЛИК ЖАМИЯТЛАРИ АУДИТИДА ТАҲЛИЛИЙ АМАЛЛАРНИ ҚЎЛЛАШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ



Абдурахманов Ўрол Наврўз ўғли

*АЖ “Арехбанк” Қарши БХМ жисмоний
шахслар билан ишлаш бўлими бошлиғи*

E-mail: uabdiraxmanav1@gmail.com

ORCID: 0009-0003-5452-4897

Аннотация. Ушбу мақоламизда акциядорлик жамиятларида аудитнинг халқаро стандартлари асосида таҳлилий амалларни қўллаш йўналишлари очиб берилган. Шунингдек, йирик солиқ тўловчилар сифатида акциядорлик жамиятлари мажбурий аудитдан ўтиши ва уларда аудитни режаслаштириш, далилларни тўплаш ҳамда аудиторлик хулосасини шакллантиришда таҳлилий амалларнинг аҳамияти ёритилган. Илмий тадқиқотларимиз натижасида таҳлилий амалларни қўллаш кетма-кетлиги ҳам тавсия этилган.

Шу боис, Ўзбекистонда акциядорлик жамиятлари аудитида таҳлилий амалларни қўллаш хусусиятларини тадқиқ этиш, уларни корхона фаолиятининг ўзига хос жиҳатларидан келиб чиққан ҳолда такомиллаштириш ва аудиторлик рискларини аниқлашда таҳлилий усуллардан самарали фойдаланиш бўйича илмий-услубий тавсиялар ишлаб чиқиш мазкур мақола мавзусининг долзарблигини белгилаб беради.

Калит сўзлар: акциядорлик жамиятлари, аудитор, аудиторлик ташиқилоти, аудитнинг халқаро стандартлари, таҳлилий амаллар, мажбурий аудит, аудитни режаслаштириш, аудиторлик далиллар, аудиторлик хулосаси, молиявий ҳисобот.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРИМЕНЕНИЯ АНАЛИТИЧЕСКИХ ОПЕРАЦИЙ В АУДИТЕ АКЦИОНЕРНЫХ КОМПАНИЙ

Абдурахманов Урол Навруз угли

Начальник отдела работы с физическими лицами,

Каршский филиал АО «Арехбанк».

E-mail: uabdiraxmanav1@gmail.com

ORCID: 0009-0003-5452-4897

Аннотация. В данной статье рассматриваются направления применения аналитических процедур, основанных на международных стандартах аудита, в акционерных обществах. Также рассматривается вопрос о том, что акционерные общества, как крупные налогоплательщики, проходят обязательный аудит, и подчеркивается важность аналитических операций при планировании аудита, сборе доказательств и формировании аудиторского заключения. На основе проведенного нами научного исследования также рекомендуется последовательность применения аналитических операций.

Это, в свою очередь, актуальность темы данной статьи заключается в изучении особенностей применения аналитических методов в аудите акционерных обществ в Узбекистане, их совершенствовании с учетом специфики деятельности предприятий и разработке научно-методических рекомендаций по эффективному использованию аналитических методов при выявлении аудиторских рисков.

Ключевые слова: акционерные общества, аудитор, аудиторская организация, международные стандарты аудита, аналитические процедуры, обязательный аудит, планирование аудита, аудиторские доказательства, заключение аудита, финансовая отчетность.





IMPROVING THE APPLICATION OF ANALYTICAL OPERATIONS IN THE AUDIT OF JOINT-STOCK COMPANIES

Abdurakhmanov Urol Navruz ugli

*Head of the Department for
Work with Individuals persons, Karshi branch of
JSC Apex Bank.*

E-mail: uabdiraxmanav1@gmail.com

ORCID: 0009-0003-5452-4897

Abstract. *This article discusses the application of analytical procedures based on international auditing standards in joint-stock companies. It also examines the mandatory audit requirements of joint-stock companies, as large taxpayers, and emphasizes the importance of analytical procedures in audit planning, evidence gathering, and the formation of the auditor's report. Based on our research, we also recommend a sequence for applying analytical procedures.*

This, in turn, is the relevance of the topic of this article, which lies in the study of the specifics of the application of analytical methods in the audit of joint-stock companies in Uzbekistan, their improvement taking into account the specifics of the activities of enterprises and the development of scientific and methodological recommendations for the effective use of analytical methods in identifying audit risks.

Keywords: *joint-stock companies, auditor, audit organization, international auditing standards, analytical procedures, statutory audit, audit planning, audit evidence, audit report, financial statements.*

Кириш

Бугунги кунда жаҳонда юз бераётган глобал ўзгаришлар, халқаро бозорлардаги юқори даражадаги тебранишлар, саноат ва рақамли технологияларнинг жадал ривожланиши, энергия бозорларидаги трансформация жараёнлари, глобал таъминот занжирларининг қайта шаклланиши ҳамда геосиёсий ва геоиқтисодий мувозанатнинг ўзгариши миллий иқтисодиётлар олдида янги вазифаларни қўймоқда. Хусусан, сўнгги йилларда глобал иқтисодий ўсиш суръатларининг беқарорлиги, инфляцион босимларнинг сақланиб қолиши, хомашё ва энергия ресурслари нархларининг ўзгарувчанлиги ҳамда халқаро савдо йўналишларининг қайта тақсимланиши мамлакатларнинг ташқи ва ички иқтисодий сиёсатини янада мослашувчан ва барқарор механизмлар асосида шакллантиришни талаб этмоқда. Халқаро валюта жамғармаси 2026 йилги баҳолашларида ҳам жаҳон иқтисодиётида геосиёсий хавфлар, энергия нархлари ва технологиявий ўзгаришлар ўртасидаги ўзаро таъсир кучайиб бораётганини таъкидламоқда.

Айниқса, сунъий интеллект, автоматлаштириш, роботлаштириш, рақамли платформалар, “яшил” технологиялар ва янги авлод энергетика ечимларининг кенг жорий этилиши иқтисодий фаолиятнинг анъанавий моделларини тубдан ўзгартирмоқда. Технологик тараққиёт бир томондан меҳнат унумдорлиги ва ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш, янги бозорлар ва хизмат турларини шакллантириш имконини берса, иккинчи томондан мамлакатлар ўртасидаги технологик тафовутни қисқартириш, инсон капитали сифатини ошириш ва рақамли инфратузилмани ривожлантиришни стратегик заруратга айлантирмоқда. Жаҳон банки ҳам сунъий интеллектдан кенгрок фойдаланиш келгуси йилларда иқтисодий фаоллик ва унумдорликни рағбатлантириши мумкинлигини, бироқ бу имкониятдан самарали фойдаланиш учун инсон, жисмоний ва рақамли капиталга инвестицияларни кучайтириш зарурлигини қайд этмоқда.

Шунингдек, мамлакатимизда «мақсад — ҳаракат — натижа» занжирига асосланган мутлақо янги стратегик режалаштириш ва ривожланиш тизими жорий этилгани «Ўзбекистон — 2030» стратегиясини янги талаблар асосида такомиллаштириш зарурлигини кўрсатмоқда[1].





Бу эса Ўзбекистонда акциядорлик жамиятларининг молиявий-хўжалик фаолиятини самарали ташкил этиш, молиявий ҳисоботларнинг ишончилиги ва шаффофлигини таъминлаш, шунингдек, инвесторлар ва бошқа манфаатдор фойдаланувчилар учун ишончли ахборот шакллантириш масалалари муҳим аҳамият касб этмоқда. Айниқса, акциядорлик жамиятларида молиявий ҳисоботларни ташқи аудитдан ўтказиш жараёнида аудиторлик далилларининг етарлилиги ва ишончилигини таъминлаш, мавжуд молиявий кўрсаткичлардаги муҳим ўзгаришлар ҳамда ғайриоддий ҳолатларни аниқлаш аудит сифатини оширишнинг муҳим шартларидан бири ҳисобланади. Бунинг учун аудиторлик текширувларига сарфланадиган харажатларни назорат қилиш ва оқланмайдиган харажатларни мунтазам камайтириб бориш лозим ҳамда аудит таҳлилий амалларни бажариш сезиларли ҳажмдаги зарур ахборотни олиш имконини бериб, бошқа аудиторлик амалларини ўтказишга нисбатан кам харажат талаб қилади.

Акциядорлик жамиятларида аудит жараёнида **таҳлилий амаллар** аудиторга корхона фаолиятининг молиявий ва номолиявий кўрсаткичлари ўртасидаги боғлиқликларни ўрганиш, ҳисобот моддаларидаги ўзгаришларни даврлар ва бошқа кўрсаткичлар билан таққослаш, молиявий коэффициентларни таҳлил қилиш ҳамда эҳтимолий хато ва рискларни аниқлаш имконини беради [3]. Шу нуқтаи назардан, таҳлилий амаллардан фақат аудитнинг якуний босқичида назорат воситаси сифатида эмас, балки **аудитни режалаштириш, аудиторлик рискларини баҳолаш ва аудиторлик далилларини олишнинг самарали усули** сифатида фойдаланиш муҳимдир.

Бундан ташқари, аудит ўтказишдан асосий мақсад, хўжалик юритувчи субъектнинг ҳаётийлик даврини аниқлаш, моддий ва молиявий ресурслардан самарали фойдаланиш, хўжалик юритувчи субъект молиявий ҳолатини яхшилаш бўйича чора-тадбирлар ишлаб чиқишдан иборат бўлиб, бу ўз вақтида аудитордан комплекс иқтисодий таҳлилни амалга оширишни талаб этади. Буни амалга оширишда таҳлилий амаллар кенг қўлланилиб, аудиторлик текшируви натижаси бўйича қарорлар қабул қилишда муҳим аҳамият касб этади.

Адабиётлар шарҳи

Акциядорлик жамиятларида аудиторлик текширувларида таҳлилий амалларни қўллаш масалаларига норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва иқтисодчи олимларнинг асарларида кенг эътибор қаратилган.

Иқтисодчи олим Н.А.Казакованинг фикрича, таҳлилий амаллар муаяйн бошқарув қарорларини асослаш ёки молиявий ва номолиявий кўрсаткичлар ўртасидаги алоқадорликларни аниқлаш асосида профессионал фикрни шакллантириш мақсадида кўрсаткичларни таҳлил қилишдир [4].

Р.П.Булыга ва М.В.Мельник таҳлилий амалларни таҳлил қилинувчи кўрсаткичлар ўртасидаги сабаб-оқибат алоқадорликларини аниқлаш мақсадида қўлланиладиган аудиторлик текшируви усули сифатида эътироф этган [5].

Бир гуруҳ мамлакатимиз иқтисодчи олимларининг таъкидлашича, таҳлилий амаллар бошқа тегишли маълумотларга зид келувчи ёки башорат қилинаётган миқдорга мос келмайдиган, жумладан, четга чиқишлар ва турли муносабатлар натижасида юзага келувчи муҳим коэффициентлар ва тенденциялар таҳлилидан иборат [6].

Иқтисодчи олимлар Ж.Крицингер ва К.Барак таҳлилий амаллар кўрсаткичлар ўртасидаги номувофиқликлар ва аудитор томонидан башорат қилинаётган миқдорлардан фарқ қилувчи четланишларни аниқлаш мақсадида қўлланиладиган таҳлил усулидир, деган хулосага келишган [6].

Бошқа бир гуруҳ иқтисодчи олимлар таҳлилий амаллар аудиторларнинг профессионал мушоҳадасига асосланган ҳолда акциядорлик жамиятларида молиявий ва номолиявий кўрсаткичлар ўртасидаги алоқадорликларни аниқлашда қўлланиладиган аудит усулидир, деб таъкидлаб ўтишган [7].





Юқорида таъкидланган фикрлардан кўриниб турибдики, иқтисодчи олимларнинг фикрларида асосан акциядорлик жамиятлари аудитида таҳлилий амалларнинг моҳияти ва уларни қўллаш мақсадлари ёритилган. Бироқ, йирик солиқ тўловчилар сифатид акциядорлик жамиятларида таҳлилий амалларни халқаро стандартлар асосида қўллаш кетма-кетлиги ва уларнинг аудиторлик далилларининг тўплашдаги аҳамиятига етарли даражада эътибор қаратилмаган.

Тадқиқот методологияси

Илмий тадқиқотни амалга оширишда аудиторлик текширувларида таҳлилий амалларни борасидаги иқтисодчи-олимларнинг фикр-мулоҳазаларини таҳлил қилиш, эксперт баҳолаш, жараёнларни кузатиш, иқтисодий ҳодиса ва жараёнларга тизимли ёндашув, муаллиф тажрибалари билан қиёсий таҳлил ўтказиш орқали тегишли йўналишларда хулоса, таклиф ва тавсиялар берилган.

Таҳлил ва натижалар

Ўзбекистонда корпоратив бошқарув тизимининг ривожланиши, акциядорлик жамиятларида молиявий ҳисоботларни халқаро стандартлар асосида шакллантиришга ўтиш жараёнларининг кенгайиши ва аудит хизматларига бўлган талабнинг ортиши таҳлилий амалларни такомиллаштириш заруратини янада кучайтирмоқда. Шу билан бирга, амалиётда акциядорлик жамиятларининг фаолият хусусиятлари, тармоққа хос кўрсаткичлар, инфляция таъсири, молиявий натижалар динамикаси ва бошқа омилларни ҳисобга олган ҳолда таҳлилий амалларни қўллашнинг услубий жиҳатларида айрим муаммолар мавжуд.

Шу сабабли, Ўзбекистонда акциядорлик жамиятлари аудитида таҳлилий амалларни қўллашнинг назарий ва услубий асосларини тадқиқ этиш, уларни қўллаш самарадорлигини ошириш, аудиторлик рискларини аниқлаш ва баҳолашдаги имкониятларини кенгайтириш ҳамда миллий аудит амалиётини халқаро талаблар асосида такомиллаштириш илмий ва амалий жиҳатдан долзарб масала ҳисобланади.

Бу эса акциядорлик жамиятларида аудиторлик текширувлари сифатини ошириш, уларни молиявий ҳисоботлари кўрсаткичларини ҳаққонийлигини вақтида таҳлилий амалларни қўллаш зарур ҳисобланади. Айнан таҳлилий амаллар аудиторлик далилларини тўплашнинг энг ишончли ва кўп қўлланиладиган усули ҳисобланади.

Бугунги кунда расмий статистикага таяниб 2021–2026 йиллар давомида Ўзбекистонда акциядорлик жамиятлари сони 599 тадан 645 тагача ошган (1-жадвал).

1-жадвал

Ўзбекистонда 2021–2026 йилларда акциядорлик жамиятлари сонининг динамикаси²¹

Йил	Акциядорлик жамиятлари сони, та	Ўтган йилга нисбатан ўзгариш, та	Ўзгариш суръати, %
2021	599	-	100,0
2022	607	+8	101,3
2023	618	+11	101,8
2024	625	+7	101,1
2025	688	+63	110,1
2026*	645	-43	93,8

*Бу қатор 2026 йил биринчи ярим йилликда чоп этилган илмий-статистик тадқиқотда келтирилган бўлиб, унда манба сифатида расмий статистика маълумотлари кўрсатилган: 2021 йил 1 январь - 599 та, 2022 йил 1 январь - 607 та, 2023 йил 1 январь - 618

²¹ Муаллифнинг илмий изланишлари асосида тузилган.





та, 2024 йил 1 январь - 625 та ва 2025 йил 1 январь - 688 та, 2026 йил 1 июль ҳолатига 645 тани ташкил этиб, ўтган йилга нисбатан сони, - 43 тага камайган.

Аудиторлик фаолиятини амалга оширишда таҳлилий амалларни бажаришнинг норматив-ҳуқуқий асоси “Таҳлилий амаллар” номли 520-сон аудитнинг халқаро стандарти ҳисобланади. Шунингдек, таҳлилий амалларни бажаришда “Аудиторлик далиллар” номли 500-сон аудитнинг халқаро стандартига ҳам таянилади.

“Таҳлилий амаллар” номли 520-сон аудитнинг халқаро стандартига биноан таҳлилий амаллар тадбиркорлик субъектининг фаолияти тўғрисидаги молиявий ахборотни, масалан, қуйидагилар билан таққослаш натижаларини кўриб чиқишни назарда тутди:

- ўтган даврлар учун қиёсий маълумотлар билан;
- тадбиркорлик субъекти фаолиятининг бюджетлар ёки прогнозлар сингари тахмин қилинган натижалари ёки аудиторнинг эскиришни баҳолаш сингари тахминлари билан;
- соҳа бўйича ўхшаш маълумотлар билан, масалан, тадбиркорлик субъектининг сотувларидан келган тушумнинг дебиторлик қарзлари билан нисбатини соҳа бўйича ўртача натижалар ёки шу соҳадаги бошқа қиёсланувчан катталиқдаги корхоналарнинг кўрсаткичлари билан таққослаш [1].

Аудиторлик текширувлари амалиётига назар ташласак, таҳлилий амалларнинг энг кўп қўлланиладиган тури ҳақиқатдаги маълумотларни ўтган йилги маълумотлар билан таққослаш ҳисобланади. Таҳлилий амалларни қўллашда хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятида жорий даврда ўтган даврга нисбатан ўзгаришлар бўлганлиги инобатга олинishi лозим. Агар хўжалик юритувчи субъектда шу давр мобайнида молиявий ёки ташкилий жиҳатдан сезиларли ўзгаришлар содир бўлмаса, олинган натижалар ҳаққоний ҳисобланади.

Аудиторлик ташкилотлари аудиторлик текширувлари давомида мижоз маълумотларини тармоқдаги ўртача хўжалик юритувчи субъект ёки турдош хўжалик юритувчи субъект маълумотлари билан таққослайди. Ушбу амаллар, ўз навбатида, хўжалик юритувчи субъектнинг бозордаги улуши ва рақобатдошлилигини аниқлаш имконини беради. Тармоқдаги турдош ёки ўртача хўжалик юритувчи субъект маълумотини таққослаш учун нафақат молиявий ҳисобот маълумотлари, балки уларга қўшимча равишда бухгалтерия ҳисобида қўлланиладиган усуллар баёнини ҳам илова қилиш тавсия этилади. Чунки тармоқдаги турли хўжалик юритувчи субъектларда бухгалтерия ҳисобининг турли усуллари қўлланилаётган бўлиши мумкин.

Таҳлилий амаллар қўлланилишида ноодатий четланишлар ва уларнинг сабабларини ўрганишга асосий эътибор қаратилади. Одатда муҳим четланишлар ўрганилади. Ушбу четланиш сабаблари ва таъсир қилувчи омиллар таҳлилий йўл билан эмас, балки кенг қамровли текширув йўли билан ўрганилади.

Умуман, таҳлилий амаллар аудиторлик текширувининг сифати ва самарадорлигини оширишга хизмат қилади. Ушбу амалларни аудитда қўллашнинг ижобий жиҳатларига қуйидагиларни киритиш мумкин:

алоҳида ҳисобварақлар ёки ҳисобварақлар гуруҳи маълумотларининг ишончлилигини исботлайди;

муайян санада, ёки ўтган давр бўйича ликвидлилик, рентабеллик кўрсаткичларини аниқлаш имконини беради;

аудиторнинг диққат-эътиборини текширувнинг муҳим жиҳатларига қаратади, шунингдек, текшириш ҳажми ва вақтини қисқартиришга хизмат қилади;

кўрсаткичларнинг ўзаро алоқадорлигини текшириш имконини беради.

Акциядорлик жамиятлари мажбурий аудитдан ўтказишда таҳлилий амаллар аудитнинг режалаштириш, хўжалик муомалаларини текшириш, молиявий ҳисоботни текшириш ва якуний босқичларида қўлланилади (2-жадвал).

Режалаштириш босқичида таҳлилий амаллар чекланмаган миқдорда қўлланилиб, бу босқичда аудитор асосан ҳисоб-китобларга дахлдор бўлмаган амаллар фойдаланади.





2-жадвал

**Акциядорлик жамиятлари аудитида тахлилий амалларнинг қўлланилиши
даврийлиги ва мақсади²²**

Босқич	Даврийлик	Мақсади
Режалаштириш	Аудитнинг бошланиши ва текширишнинг барча амаллари давомида	Аудитни режалаштириш жараёнида аудитор томонидан мижознинг мулкчилик шакли, фаолият тури, қўлами сингари хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда такомиллашган аудит режаси ва дастурини тузиш имконини яратади. Бу эса, ўз навбатида, аудиторлик текширувининг муҳим эътибор қаратиладиган объектларини аниқлаш, аудиторларнинг иш вақтини оқилона тақсимлаш, аудиторларнинг бир-бирини тушуниш даражасини яхшилаш имконини беради
Хўжалик муомалаларини текшириш	Хўжалик муомалалари ва ҳисобварақларнинг муҳимлиги бўйича текшириш жараёнида	Хўжалик юритувчи субъектнинг бухгалтерия ҳисоби ва ички назорат тизими натижаларини тахлилий амалларни қўллаб, текшириб чиқиш орқали аудиторлик рискинни мақбул даражагача пасайтириш имкони туғилади
Молиявий ҳисоботни текшириш	Молиявий ҳисобот шакллари текшириш жараёнида	Молиявий ҳисобот шакллари маълумотларини Бош китоб маълумотлари билан, шунингдек, молиявий ҳисобот шакллари маълумотларини ўзаро таққослаш ёрдамида хатоларни аниқлаш имконини беради
Якуний	Аудиторлик текширув якунида	Молиявий ҳисобот бўйича умумий қарор қабул қилиш имконини беради

Хўжалик операциялари ва молиявий ҳисоботни текшириш босқичларида асосан, ҳисоб-китоб билан боғлиқ амаллар қўлланилиб, хўжалик юритувчи субъектда мавжуд бухгалтерия ҳисоби ва ички назорат тизими ҳолатига баҳо берилиб, вакиллик ҳисобварақлари ва бухгалтерия ҳисоби регистрларидаги хатоларни аниқлаш имкони яратилади. Якунловчи босқичда молиявий ҳолатни аниқлашга қаратилган тахлилий амаллар кенг қўлланилиб, молиявий коэффициентлар ва рентабеллик кўрсаткичлари аниқланади.

Умуман, тахлилий амаллар аудиторлик текширувининг барча жараёнларида амалга оширилади. Режалаштириш жараёнида тахлилий амалларни қўллаш, текшириладиган хўжалик юритувчи субъектнинг фаолияти ва молиявий ҳолатида муҳим ўзгаришларни ҳисобга олган ҳолда, аудиторлик рисқи даражасини аниқлаш имконини яратади [6]. Шунингдек, бу жараёнда тахлилий амалларнинг қўлланилиши аудиторлик танлаш қўламини шакллантириш имконини беради. Текширув жараёнида тахлилий амаллар аудиторлик рисқи даражасини камайтириш мақсадида қўлланилади. Аудиторлик текширувининг якуний босқичида тахлилий амаллар текширувнинг дастлабки босқичида белгиланган аудиторлик рисқи даражасини текшириш натижаларидаги ҳолат билан таққослаш мақсадида қўлланилади.

Тахлилий амалларнинг моҳият жиҳатидан қуйидаги турлари мавжуд:

микдорий бўлмаган амаллар – бухгалтерия ҳисоби ёки хўжалик юритувчи субъект фаолият хусусиятлари соҳасида умумий билимларни қўллашга қаратилган амаллар бўлиб, булар ҳисобварақлар ва ўзаро боғлиқликларнинг аниқлиги, қонунийлиги ва тўлиқлиги хусусида фикрлаш имконини беради.. Ушбу турдаги амалларнинг асосий камчилиги уларнинг субъектив характерга эгалиги ҳисобланади;

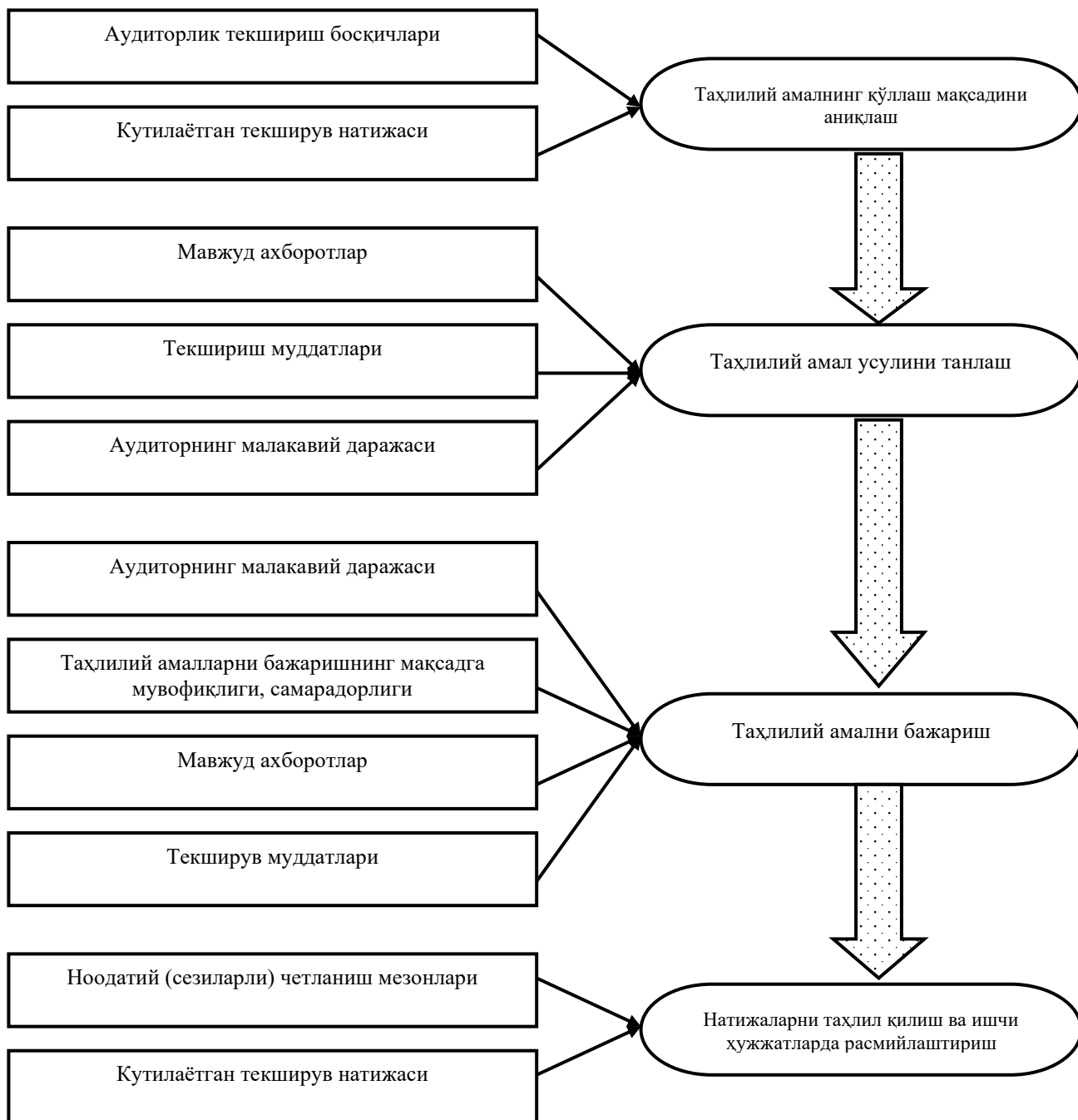
²² Муаллифнинг илмий изланишлари асосида тузилган.





хисобварақлар ўртасидаги алоқадорликни аниқлаш учун қўлланиладиган оддий миқдорий амаллар. Бунга коэффициентлар таҳлили, вариацион таҳлилни мисол тариқасида келтириб ўтиш мумкин [7].

мураккаб миқдорий амаллар. Ушбу амаллар орқали иқтисодий-статистик моделларни қўллаб, ўзгариш сабаблари, уларга таъсир қилувчи омилларни аниқлаш имкони туғилади. Аммо бу амаллар аудиторлик текширувида жуда кам қўлланилади. Чунки бу амалларни қўллаш кўп харажат, пухта билимни талаб этади.



1-расм. Акциядорлик жамиятлари аудитида таҳлилий амалларни қўллаш кетма-кетлиги²³

Маълумки, ҳар бир иқтисодий жараён босқичма-босқич ўтказилганида унинг самарадорлиги янада ошади. Таҳлилий амалларни ҳам муайян изчилликда бўлган

²³ Муаллифнинг илмий изланишлари асосида тузилган





босқичларга ажратган ҳолда олиб бориш аудит иши сифатининг ошишига олиб келади. Таҳлилий амалларни қўллаш босқичлари қуйидагилардан иборат:

- таҳлилий амалнинг қўлланиш мақсадини аниқлаш;
- таҳлилий амалнинг усулини танлаш;
- таҳлилий амални бажариш;
- натижаларни таҳлил қилиш.

Юқорида санаб ўтилган 4 та босқич, ўз навбатида, таҳлилий амалларни қўллаш жараёнини акс эттиради (1-расм).

1-расмда келтириб ўтилган таҳлилий амалларни қўллаш жараёни 4 та босқич ва ушбу босқичларда эътибор қаратиладиган жиҳатларни қамраб олади.

Юқоридаги ҳолатлардан келиб чиқиб, акциядорлик жамиятларида аудиторлик текширувида таҳлилий амаллар ролининг ошиб боришига қуйидагиларни сабаб қилиб кўрсатиш мумкин:

акциядорлик жамиятларида хизмат ҳақи ва иш сифатини сақлаган ҳолда текширишга кетадиган сарф-харажатларни камайтиришга нисбатан пасайиш тенденцияси мавжудлиги;

акциядорлик жамиятларида молиявий ҳисоботда хатоларни аниқлаш зарурлиги. назарий жиҳатдан кўриб чиқилса, таҳлилий амаллар хатоларни аниқлашнинг самарали амали ҳисобланади[9]. Акциядорлик жамиятлари фаолиятида кўпгина хатолар айнан таҳлилий амалларни қўллаш орқали аниқланади;

мижоз бизнеси, унинг фаолият хусусиятларини яхши тушуниш имкониятларини тақдим қилиш, молиявий характердаги мураккаб жиҳатларни аниқлаш.

Юқоридаги фикрлардан кўриниб турибдики, акциядорлик жамиятларида аудитида таҳлилий амаллар аудиторлик текширувининг сифатини ошириш ҳамда текширувга сарфланадиган вақт ва харажатни оптимал тақсимлаш, ишончли аудиторлик фикрини шакллантириш имконини беради.

Хулоса

1. Бугунги кунда акциядорлик жамиятлари фаолиятини аудитнинг халқаро стандартлар асосида аудит ўтказишга катта эътибор қаратилмоқда. Аудитнинг халқаро стандартлари асосида аудиторлик хулосасини шакллантириш молиявий ҳисобот кўрсаткичларининг ишончилиги хусусида тўғри фикр шакллантириш имконини беради.

2. Акциядорлик жамиятлари фаолияти нуфузини ошириш мақсадида аудиторлик текширувининг асосий мақсади ҳолис аудиторлик хулосасини шакллантиришдир. Аудиторлик хулосасини шакллантириш синчковлик билан олиб борилган текширув натижаларига боғлиқ. Мазкур жараёнда таҳлилий амалларни кенг қўллаш мақсадга мувофиқдир. Айнан таҳлилий амаллар аудиторлик далилларининг энг кенг тарқалган ва ишончли усули ҳисобланади.

3. Йирик солиқ тўловчилар сифатида акциядорлик жамиятлари аудитида таҳлилий амалларни қўллаш орқали бухгалтерия ҳисоби ахборотларининг тўғрилиги ва молиявий ҳисобот кўрсаткичлари ўртасидаги ўзаро алоқадорликни аниқлашда муҳим ўрин тутаяди. Шу боисдан тадқиқот давомида аудитда таҳлилий амалларнинг қўлланилиши даврийлиги ва мақсади ҳамда таҳлилий амалларни қўллаш кетма-кетлиги асосида аудиторлик далилларини тўплаш амаллари учун ҳам тавсия этилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Мамлакат тараққиётининг 2030 йилгача мўлжалланган устувор йўналишлари доирасида ислохотларни изчил давом эттириш ва янги босқичга олиб чиқишнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-21-сон Фармони. 16.02.2026й.





2. Ўзбекистон Республикасининг “Аудиторлик фаолияти тўғрисида”ги қонуни, ЎРҚ-№677-сон, 2021 йил 25 февраль.
3. The International Standard of Audit (ISA) 520 “Analytical procedures”. www.iasplus.com
4. Казакова Н.А. Аналитические процедуры: опыт использования в аудите и оценке хозяйственной деятельности. //Вестник финансового университета. Том 21, № 2, 2017
5. Iryna Perevozova, Pavlo Hryhoruk, Liudmyla Prystupa, Olena Abesinova, Nadija Melnyk. Organization of analytical procedures at the audit of continuity of the enterprise activity. // Academy of Accounting and Financial Studies Journal. Volume 23, Special Issue 2, 2019
6. Hojiyev M.S. «Nodavlat notijorat tashkilotlarida buxgalteriya hisobi va audit metodologiyasini takomillashtirish». Iqtisodiyot fanlari doktori (DSc) ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan avtoreferat. Toshkent - «Publishing high future», 2025 y. 84b.
7. M. Khojiyev, A. Suyunova. The specific features of the labor payment audit in non-state non-profit organizations (NSNPO) organizations. Молия. Илмий журнал. - Тошкент, 2020 йил, № 6-сон 83-91 бетлар
8. M.Hojiyev, I.Meliyev, S.Djumanov. Moliyaviy hisobot auditi. Darslik. T.: – “Iqtisod-Moliya” 2020 y. 286 bet.
9. Mehridin Hojiev. Accounting in non-state non-profit organizations (NSNPO): integrity and impactanalysis. [International Journal of Economics, Commerce and Management](http://ijecm.co.uk/wp-content/uploads/2018/02/626.pdf). ISSN 2348-0386. Vol VI issue 2 (Impact Factor:4.313). 2018/page79-85 <http://ijecm.co.uk/wp-content/uploads/2018/02/626.pdf>
10. Khojiyev Mekhriddin Sulaymonovich. Improvement of Audit of Payment in Non-State Non-Profit Organizations (NSNPO). International Journal On Economics, Finance and Sustainable Development/Vol. 4 No.2 (2022): IJEFSO
<https://journals.researchparks.org/index.php/IJEFSO/article/view/2710/2587/>

